

Charczuk, Wiesław

"Milicja Obywatelska 1944-1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy", Piotr Majer, Olsztyn 2004 : [recenzja]

Szkice Podlaskie 14, 141-147

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wiesław Charczuk
Siedlce

Piotr Majer, *Milicja Obywatelska 1944-1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2004, ss. 475.

Dzieje Milicji Obywatelskiej jako formacji w powojennym aparacie represji doczekały się kolejnej monografii autorstwa Piotra Majera i nakładem Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, ukazała się praca poświęcona Milicji Obywatelskiej w latach 1944-1957. Jest to kolejna pozycja w historiografii ukazująca działalność i miejsce jaką zajmowała ta formacja w aparacie represji. To, że dopiero teraz MO doczekała się monografii, w której autor postanowił zachować dystans do przedstawianych zjawisk, czy ukazując zagadnienia polityczne, a zwłaszcza ich kulisy wynikało przede wszystkim z braku materiałów lub niedostępności do nich przed rokiem 1989 (z dostępu do niektórych źródeł nie została zdjęta klauzula tajności - przyp. W.Ch.).

Autor od 2000 r. jest adiunktem na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Zajmuje się badaniami nad organizacją i działalnością organów bezpieczeństwa i porządku publicznego w powojennej Polsce.

W omawianej pracy Autor przedstawił koncepcje: „londyńską” i „moskiewską” na utworzenie organów porządkowych. Opisał tworzenie struktur MO oraz przedstawił relacje zachodzące między PPR a MO. Literatura przedmiotu pozwala stwierdzić, że okupacyjna aktywność PPR w dziele przygotowań do zastąpienia starego aparatu przymusu nowym - rewolucyjnym była niewielka i miała raczej charakter deklaracyjny. Zaniedbania PPR nie wynikały naturalnie z braku znajomości przemysłów dzieł klasyków marksizmu - leninizmu, ale były konsekwencją słabości kadrowej. Milicja niezależnie, czy była nazywana „Ludowa”, czy „Obywatelska”, była można powiedzieć aż do wkroczenia do Chełma pierwszymi oddziałami ACz bytem na papierze, a używając współczesnej terminologii - wirtualnym.

W dalszej części pracy Autor przedstawił organizowanie MO na terenach wyzwolonych oraz ukazał dominującą rolę oddziałów NKWD (Narodny Komisariat Wewnętrznych Dział - przyp. W.Ch.), jednostek ACz zwłaszcza w okresie od lipca 1944 r. do maja 1945 r. w zwalczaniu podziemia niepodległościowego i zapewnienia porządku publicznego na swoim terenie.

Następnie ukazano działalność MO na dwóch płaszczyznach, po pierwsze w zwalczaniu przestępczości w oparciu o własną agenturę i drugi

aspekt, to walka z przestępczością typowo kryminalną i pospolitą a postawami i zachowaniami, które również naruszały ówczesny porządek prawny, niemniej jednak były to postawy kryminalizowane z ewidentnych przyczyn politycznych bądź ekonomicznych. Precyzyjne zaklasyfikowanie czynów, bądź odczytanie intencji towarzyszących sprawcom czynów zabronionych jest bardzo trudne i niesie ze sobą nieuchronnie ryzyko błędu. MO została włączona w system państwa ideologizowanego zwłaszcza w okresie „stalinizmu” (1949-1954). W Polsce proces demontowania najbardziej charakterystycznych dla stalinizmu instytucji nastąpił stosunkowo późno, czego świadectwem był II Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w dniach 10-17 marca 1954 r. Konieczność przywrócenia leninowskich norm objęła aparat represji w tym MO. Na podstawie dekretu z 7 grudnia 1954 r. nastąpiło rozdzielenie MO od UB. Zgodnie z podziałem kompetencji w gestii ministra spraw wewnętrznych znalazły się sprawy ochrony porządku i bezpieczeństwa publicznego, w związku z czym przejął on zwierzchnictwo nad działalnością MO, natomiast sprawy bezpieczeństwa pozostały w gestii Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego przy Radzie Ministrów. Nowa forma istnienia MO nie trwała długo. Po wydarzeniach poznańskich (28 czerwca 1956 r. - przyp. W.Ch.) już w listopadzie 1956 r. nastąpił powrót do starego modelu, czyli do hegemonu UB. O ile do 1954 r. hegemonem w relacjach z MO był UB, to po 1956 r. tym hegemonem stawała się milicja pod osłoną której działała Służba Bezpieczeństwa.

Autor przyjął jako cezurę końcową rok 1957. Przyjęcie takiej cezury nie budzi zastrzeżeń recenzenta. Na kanwie XX Zjazdu KPZR i ogólnej sytuacji politycznej w państwach bloku wschodniego doszło do zmian w polskich organach bezpieczeństwa, które miały wpływ na miejsce MO w systemie bezpieczeństwa. Otóż zgodnie z ustawą z dnia 13 listopada 1956 r., która znosiła KdsBP, a jednocześnie podporządkowywała funkcjonariuszy MO i UB Ministrowi Spraw Wewnętrznych. W ramach reorganizacji struktur bezpieczeństwa powstała Służba Bezpieczeństwa, która była mniej rozbudowana i powiązana z jednostkami MO. Reorganizacja MO została zakończona w maju 1957 r. Istotnym elementem zmian w tym okresie było podporządkowanie formalne SB strukturom MO, wobec której pełniła poprzednio rolę nadrzędną.

Książka została napisana w oparciu o badania archiwalne. Autor wykorzystał dokumenty znajdujące się w Archiwum Akt Nowych (AAN) dotyczące przedstawienia relacji milicji z wojewodami i starostami, jako terenowymi organami administracji rządowej. Ponadto podstawowy materiał źródłowy, na którym oparł się autor to materiały, które powstały w samej MO, scalone w kilku dużych zespołach, oraz zarządzenia organizacyjne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, KdsBP i Ministerstwa Spraw Wewnętrz-

nych, a także akty normatywne MBP, KdsBP i MSW, które znajdują się w Centralnym Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji. Aby ukazać pełen obraz MO w systemie represji Autor wykorzystał również materiały archiwalne zgromadzone w Instytucie Pamięci Narodowej (dalej: IPN). Autor wykorzystał również opublikowane relacje i wspomnienia milicjantów. Wykorzystał także opracowania ogólne poświęcone Milicji Obywatelskiej takie jak: S. Bolesta, *Pozycja prawna MO w systemie organów PRL*, Warszawa 1973 oraz Z. Jakubowski, *Milicja Obywatelska 1944-1948*, Warszawa 1988. Ponadto uwzględnił jedyną do tej pory pozycję, poświęconą organom bezpieczeństwa w okresie 1944-1990 autorstwa Henryka Dominiczaka¹.

Praca Piotra Majera składa się ze wstępu, czterech rozdziałów merytorycznych, dziwnego zdaniem recenzenta nadania sformułowania zakończenia „Zamiast zakończenia”, źródła i literatury przedmiotu, wykazu skrótów, spisu tabel, aneksu i indeksu osób. Praca ma układ chronologiczno-problemy. Polega on na tym, że autor przedstawił rozwój, działalność i zmiany zachodzące w Milicji Obywatelskiej w latach 1944-1957. Zaletą takiego sposobu prezentacji zdarzeń jest niewątpliwie dokładne i wyczerpujące, na ile pozwala materiał źródłowy, przedstawienie chronologii oraz ich przebiegu. Wadą natomiast to, że czasem zachodzące niektóre zjawiska się powtarzają, co jest w niniejszej pracy częste zwłaszcza przy prezentacji spraw o charakterze socjograficznym, a także przedstawiania przestępczości - jej struktury, przeciwdziałania oraz procesu wykrywczego.

Rozdział pierwszy (Geneza - rok 1944) omawia koncepcje organów ścigania zbudowanych przez siły komunistyczne, stopnia przygotowania do realizacji zadań, a także możliwości ich zastąpienia w drugiej połowie 1944 r. zupełnie nowym wariantem ustrojowo-organizacyjnym aparatu represji, który nie był sygnalizowany w okresie okupacji.

Rozdział drugi (W służbie państwa zdominowanego 1945-1949) przedstawia problematykę organizacyjną szeroko rozumianą, jako nie tylko kształtowanie się struktur w układzie pionowym i poziomym, ale również jako relacje z innymi organami aparatu władzy państwowej, organizacjami wspomagającymi oraz z aparatem bezpieczeństwa. Marzec 1949 r. stanowi symboliczną cezurę podporządkowania się milicji aparatowi bezpieczeństwa publicznego, ale również stanowi realny moment zamknięcia się procesu kształtowania organów ścigania państwa komunistycznego.

Rozdział trzeci (W służbie państwa ideologizowanego 1949-1954) przedstawia Milicję Obywatelską na tle i wobec przekształceń ustrojowych. Reforma prawa procesowego, która zaczęła obowiązywać od 1 lipca 1949 r.

¹ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944-1990. Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 1997.

nakładała na MO prawny obowiązek zawiadamiania organów ścigania o popełnieniu przestępstw ściganych niektórymi artykułami małego kodeksu karnego. Mierząc wagę poszczególnych zadań realizowanych przez milicję to w pierwszych latach 50 XX w. pozostawała kwestia chłopska, traktowana z jednej strony jako konieczność wyegzekwowania nałożonych na tę grupę społeczną ciężarów ekonomicznych, z drugiej nakłonienia jej do rezygnacji z dotychczasowych form posiadania i gospodarowania. Drugim obszarem działania milicji, który został omówiony w niniejszym rozdziale to zwalczanie spekulacji. Budowana podejrzliwość ataku imperialnego w Polsce w latach pięćdziesiątych prowadziła często do zachowań absurdałnych aparatu władzy, czego przykładem było pojawienie się na polach stonki ziemniaczanej. Jej pojawienie nie wiązało się z prostymi prawami natury, lecz zdradziecką, dywersyjną działalnością agentury państw imperialistycznych, które za pomocą stonki chciały zniszczyć dobro narodowe - uprawy ziemniaka. Stonka została uznana za szkodnika najgroźniejszego, bowiem nakazano milicjantom, by w walce z nią korzystali ze wszystkich narzędzi, nie wyłączając sieci tajnych współpracowników. Przy ich udziale miano wykrywać wypadki sabotażu, przez co rozumiano m. in. ukrywanie lub niemeldowanie o znalezionych ogniskach stonki.

W ostatnim rozdziale omawianej pracy (Ustrojowy eksperyment 1954-1957) zawarty jest opis Milicji Obywatelskiej w strukturze aparatu władzy państwowej na skutek zmian zachodzących w ZSRR. Milicja przez dwa lata funkcjonowała bez kurateli bezpieczeństwa publicznego, a nawet w organizacyjnej izolacji wobec niego. Nowa ustrojowa formuła organów represji okazała się nietrwała, bowiem już po wydarzeniach czerwca 1956 r. od listopada 1956 r. MO na powrót została podporządkowana urzędowi bezpieczeństwa.

Pracę wzbogacają liczne przypisy dokumentujące przedstawiane wydarzenia źródłami archiwalnymi i odsyłające czytelnika do literatury uzupełniającej. Konstrukcja przypisów świadczy o dobrej znajomości warsztatu naukowego przez Autora. Cennym uzupełnieniem pracy jest również załączony aneks zawierający Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 15 sierpnia 1944 r., Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 7 października 1944 r., Podstawowe zmiany kadrowe w MO od 29 lipca 1944 r. do 12 kwietnia 1945 r., Wykaz komendantów wojewódzkich MO i ich zastępców wg stanu z 14 stycznia 1946 r. i Funkcjonariuszy MO narodowości żydowskiej zajmujących stanowiska kierownicze.

Autor nie ustrzegł się błędów i nieścisłości. Świadczą one o braku dążenia do wyczerpującego i zgodnego z prawdą historyczną (na ile pozwala materiał źródłowy) przedstawienia tematu lub też o niedokładnej korekcie końcowej pracy.

Autor opisując powstawanie pierwszych struktur Milicji Obywatelskiej zwieńczonych dekretem z dnia 7 października 1944 r. używa konkluzji: „... w momencie wkraczania Armii Czerwonej na tereny przyszłego państwa polskiego...” (s. 31) co w pewien sposób mija się z prawdą historyczną. Państwo Polskie istniało, była ciągłość władzy, na emigracji był rząd londyński, w kraju co prawda w podziemiu funkcjonowały struktury państwa. Była władza Delegatury Rządu, były siły porządkowe, była administracja. Używanie tezy o przyszłym państwie polskim uważam za mylące czytelnika. Być może, że autorowi chodziło o przyszłe państwo Polskie o ustroju komunistycznym. Autor raz stosuje nazwę Armia Sowiecka innym razem Armia Czerwona (s. 39, 102 i następne) zamiast trzymać się jednolitego określenia.

Opisując proces wzmacniania polskiego aparatu bezpieczeństwa jednostkami NKWD Autor na (s. 195) stwierdza: „W lutym 1945 r. zostały utworzone dwie nowe dywizje wojsk NKWD - 62 i 63, z przydzielonym jako obszar działania woj. białostockim.” W tym zdaniu znajduje się istotna pomyłka. Otóż już 19 stycznia 1945 r. w celu wzmocnienia sił NKWD na ziemiach polskich sformowano 63 dywizję strzelecką, której zadaniem było oczyszczenie tyłów 2 Frontu Białoruskiego. Przypomnę, że w skład 63 dywizji strzeleckiej weszły: 32 pułk strzelecki, 108 pułk pograniczny i 237 pułk strzelecki. Obszar działania dywizji obejmował nie tylko białostockie, ale także północne Mazowsze oraz Pomorze Nadwiślańskie².

Autor opisując rolę aparatu porządkowego w Akcji „Wisła” moim zdaniem zbyt pobieżnie przedstawił to zjawisko. Ponadto nie uwzględnił opracowania Andrzeja Tłomackiego³, które co prawda jest poświęcone przebiegowi Akcji „Wisła” na terenie powiatu Biała Podlaska, rolę jaką odegrała MO i ORMO (ta ostatnia formacja nie jest tematem zainteresowań Piotra Majera), ale poniekąd wiąże się z problematyką podjętą przez autora. Autor recenzowanej pracy podaje, że MO otrzymała sprecyzowane podstawowe zadania związane z działalnością Grupy Operacyjnej „Wisła” rozkazem z dnia 22 maja 1947 r. (s. 205). Należałoby wspomnieć, że w planie Akcji „Wisła” postawiono tę formację dość wysoko. Zarządzeniem Państwowego Komitetu Bezpieczeństwa z rozkazu naczelnego dowódcy WP powołano dnia 16 kwietnia 1947 r. GO „Wisła”. Na jej dowódcę wyznaczono ówczesnego szefa Sztabu generalnego Wojska Polskiego gen. bryg. Stefana Mossora, a jednym z zastępców mianowano płk. Grzegorza Korczyńskiego, a więc Komendanta Głównego MO⁴, o czym Autor pomija milcze-

² P. Kołakowski, *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939-1945*, Warszawa 2002, s. 254.

³ A. Tłomacki, *Akcja „Wisła” w powiecie białym na tle walki politycznej i zbrojnej w latach 1944-1947*, Biała Podlaska-Warszawa 2003, s. 143-177.

⁴ Tamże, s. 144.

niem. Omawiając udział w Akcji „Wisła” należy wspomnieć, że komendanci posterunków gminnych i powiatowych oraz szeregowi funkcjonariusze MO byli zagorzałymi przeciwnikami wywózki na teren Ukrainy Polaków schwytych jako Ukraińców. Należy podkreślić, że Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej jako formacja pomocnicza w czasie Akcji „Wisła” nie była w pełni zorganizowana dlatego cały ciężar związany z zabezpieczeniem majątku po wysiedlonej ludności ukraińskiej, czy też zabezpieczenie pracy Powiatowym Komitetem Przesiedleńczym, bądź też akcje operacyjne przeciwko UPA spadły na MO.

Autor pisząc o działalności MO jako aparatu tworzącego organa represji pominął jaką rolę odegrała MO w walce z Kościołem, jako że w marcu 1949 r. doszło do podporządkowania MO UB. Od momentu zjednoczenia partii (grudzień 1948 r.) następuje nasilenie walki z Kościołem. Szkoda, że Autor bardzo pobieżnie właściwie tylko zasygnalizował ten problem. Man-kamentem recenzowanej pracy jest to, że Autor całkowicie pominął pracę Henryka Dominiczaka⁵. Mimo, że do 1952 r. sprawami Kościoła katolickiego zajmowały się V wydziały (WUBP), bądź V referaty (PUBP), to z racji podporządkowania UB, MO przekazała kartoteki i informacje agenturalne na właściwym terytorialnie jednostkom aparatu bezpieczeństwa. Otóż na naradzie aktywu MBP 23-25 marca 1949 r. Stanisław Radkiewicz postawił właściwie zdania najniższemu ogniwu w terenie jakim był gminny posterunek MO, który powinien być jak gdyby przedłużeniem również funkcji UBP w terenie, co też wiązało się z bacznym patrzeniem na „pracę” kleru wśród parafian, organizowaniu sieci informatorów MO w chórach parafialnych, prowadzenie kontaktu w terenie (wioskach, miasteczkach) z praktykującymi katolikami.

Trzeba także nadmienić, że praca nie jest wolna od literówek, które w przekonaniu recenzenta w równym stopniu obarczają tak autora jak i redakcję. W większości są to literówki mało znaczące, zgubiona litera, a zamiast ą itp., które można złożyć na karb tzw. kruczków drukarskich (s. 141, 336 i nast.).

Nieco poważniejszy błąd zdaniem recenzenta wystąpił na (s. 456), gdzie w wykazie skrótów Autor wyjaśnia „Smiersz” - „Smierć szpionom” co nie jest zgodne z terminologią fachową. Właściwa nazwa „Smiersz” to Specjalnyje Metody Rozobłaczenija Szpionow - był to organ kontrwywiadu wojskowego, który od 19 kwietnia 1943 r. działał w strukturach Komisariatu Obrony ZSRR jako Główny Zarząd KW „Smiersz” i był wyjęty spod

⁵ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000.

kontroli NKWD, i poprzez ludowy komisariat obrony podporządkowany Państwowemu Komitetowi Obrony⁶.

Poważnym mankamentem recenzowanej pracy jest cytowanie z błędem opracowania Andrzeja Skrzypka, *Mechanizmy uzależnienia - stosunki polsko-radzieckie 1944-1957*, Pułtusk 2002. Autor recenzowanej pracy przyjął swoją wyimaginowaną końcową cezurę rok 1958, która nie odpowiada cezurze, którą przyjął Andrzej Skrzypek. Autor recenzowanej pracy konsekwentnie na (s. 298, 451) podaje datę 1944-1958 co w konsekwencji czytelnika wprowadza w pewną konsternację.

Reasumując można powiedzieć, że recenzowana praca wzbogaca polską historiografię dziejów najnowszych Polski, ukazując nowe spojrzenie na formację porządkową jaką była MO, ale jednocześnie została jednym z elementów organów represji państwa komunistycznego. Pewne niedociągnięcia, braki, uwagi krytyczne i wykazane błędy merytoryczne świadczą o pobieżnym potraktowaniu przez Autora tematu i obniżają wartość poznawczą omawianej pracy. Doceniając trud włożony przez Autora w opracowanie książki sędzę, iż w przyszłości, w kolejnych publikacjach, uniknie podobnych błędów.

⁶ *Organy Gosudarstwiennoj Biezopasnosti SSSR w Wielikoj Oteczestwiennoj Wojnie*, t. I, kn. 1, 2, Moskwa 1995; *Wostocznaja Jewropa w dokumentach rossijskich archiwow 1944-1948*, t. I, oprac. G. P. Muranko, Moskwa 1997.